

A Minoritás Alapítvány Kisebbségkutató Intézete a Magyar Hírlap megbízásából vizsgálatot végzett arról, hogy milyen elképzelések élnek a magyar társadalomban a cigányság és a zsidóság lélekszámáról, illetve arról, hogy mennyien pusztultak el közülük a második világháború alatt. A vizsgálatra 1994 tavaszán kerül sor, ezer fős reprezentatív mintán.

Tudjuk-e hányan vannak?

Az "Ön szerint kb. hány cigány (illetve zsidó) él Magyarországon?" típusú kérdésre precíz válasz nyilván csak akkor adható, ha további részterkérdések tisztázódnak, mindenekelőtt, hogy a számos lehetséges ismérv közül (származás, borszín, vallás, nyelv identitás-tudat, kultúra, stb.) melyiket tartjuk mérvadónak, magyarul, hogy mit értünk "zsidó" illetve "cigány" alatt. A kérdés feltevésének mindazonáltal így, külön magyarázat nélkül is értelme van, hiszen a válaszokból képet kaphatunk arról, hogy mitől függ a becslések nagysága, illetve megvizsgálhatjuk, hogy a különböző módon tippelők csoportjai milyen egyéb fontos jellemzők mentén különböznek egymástól.

Már önmagában az is izgalmas és továbbgondolásra érdemes, hogy hányan vallanak be tájékoztatatlanságot, illetve hányan mernek az ilyesfajta becslésekre vállalkozni. A régi vicc szerint Brezsnyev a fontos posztot elfoglaló zsidók statisztikailag regisztrált magas arányával bizonyította, hogy országa nem antiszemita, míg Carter azzal, hogy nincs ilyen statisztika... Magyarországon arra a kérdésre, hogy hány zsidó él jelenleg hazánkban, a megkérdezettek 44 százaléka nem válaszolt. Összehasonlításképpen: a nyolcvanas évek második felében Nyugat-Németországban ugyanerre a kérdésre hat százalék válaszolt pontosan, s hetven százalék jelentette ki, hogy semmilyen érdemleges információval nem rendelkezik. (A németnél kisebb magyarországi "nem tudom" arányt magyarázhatja az is, hogy mielőre megadtuk a lehetséges kilenc válasz-alternatívát: "25 ezer vagy kevesebb", "25 és 50 ezer között", "50 ezer és 100 ezer között", és így tovább egész addig hogy "több mint két millió"!)

Jóval többen, a megkérdezettek 62 százaléka, válaszolt arra, hogy hány magyar állampolgárságú zsidó pusztult el a második világháború folyamán. A cigányok létszámát merik a legtöbben megbecsülni: az emberek több mint kétharmada hiszi azt magáról hogy többé-kevésbé ismeri a cigány lakosság arányát. A leghomályosabb képük a megkérdezetteknek a cigány Holocaustról volt: a bevallott információhiány ennél a kérdésnél (vagyis hogy hány magyar állampolgárságú cigány halt meg a 2. világháborúban) 56 százalék. A tájékoztatatlanság itt végképp nem érhető meglepetésként bennünket, hiszen a konvencionálisan elfogadott becslések nemcsak a közvélem-

énybol, hanem a szakmai köztudatból is hiányoznak. Éppen ezért az erre a kérdésre adott válaszokat meg sem próbáltuk minősíteni, az előző háromnál azonban mód volt arra, hogy, a társadalomtudományok által hozzávetőleges adatként elfogadott számokat alapulvéve, a becslés pontossága szerint csoportosítsuk a válaszolókat. Ezáltal választ kaphatunk arra a kérdésre, hogy a valóságtól nagyon elrugaszzkodók karakterisztikusan különböznek-e a "realistáktól"?

A szakirodalom 80-100 ezerre becsüli a hazai zsidóság létszámát, a magyarországi zsidó Holocaustra vonatkozóan 600 ezer a leginkább elfogadott szám, míg a jelenlegi cigányság esetében a tudományos becslések 400-500 ezer körül szórnak. Ezeket tekintve kiindulási pontnak a becslésre vállalkozókat három csoportra osztottuk. A zsidóság jelenlegi létszámára vonatkozóan az 50-250 ezer közötti becsléseket fogadtuk el "jó" becslésként. Azokat akik szerint 50 ezernél kevesebb zsidó él ma Magyarországon alul-, míg akik szerint 250 ezernél több, felülbecsloknek neveztük. A Táblázat tanúsága szerint a lakosság majd fele (48 százalék) túlbecsüli a zsidók számát, s alig egyötödük tippel "pontosan".

Táblázat kb. ide!

A Holocaust zsidó áldozatainak számát illetően a 250 ezer és 750 ezer közötti becsléseket tekintettük "helyesnek". (Miatán a feltett kérdés nem tette egyértelművé, hogy Magyarország mostani vagy akkori határai jelentik-e a viszonyítási keretet, különösen indokolt ez a nagyvonalú besorolás.) Ebbe a kategóriába került a válaszolók 50 százaléka. A jelek szerint erről a kérdéssel van a legtöbb megbízható ismeretünk, tekintve azonban hogy felmérésünk 1994 tavaszán készült, amikor különösen sok megemlékező műsort sugárzott a TV és a rádió, figyelemreméltó, hogy az emberek többsége nem a gyakran elhangzó 600 ezres adatra asszociált. A válaszadók többsége egy ennél alacsonyabb számhoz ragaszkodott.

Megbízható adatok híján, a cigányokra vonatkozó becslés esetében szintén meglehetősen tágan, 250 ezernél és 750 ezernél húztuk meg a "jól-becslés" határait. Táblázatunk mutatja, hogy a cigányság létszámát túlbecslok többségben vannak, s hogy csak egy töredéke a társadalomnak hiszi azt, hogy kevesebb mint 250 ezer cigány él ma Magyarországon.

Szimbólumok-e a becsült adatok?

Hány zsidó él ma Magyarországon? Hányan pusztultak el a második világháborúban?
Kedvenc kérdései ezek a szélsőjobboldali irodalomnak, s a kérdésekre adott válaszok többnyire a zsidósággal kapcsolatos markáns attitűdökkel járnak együtt. Az antiszemita irodalom egyrészt

"arányos", vagyis a feltételezett jelenleginél kisebb zsidó befolyásért száll síkra, másrészt aggódik, hogy bevándorlás fogja tovább duzzasztani a zsidóság létszámát. Az antiszemita érveket cáfolni próbálók viszont gyakran mutatnak rá a hazai zsidóság elenyésző számára, ily módon kívánván nevetségessé tenni azt a "heroikus" küzdelmet, amit a mindenhol zsidót látók vívnak ellenfelükkel. Az áldozatok számának "lefaragása" olyannyira része az atiszemita szélsőjobb propagandájának, illetve a Holocaust kétségbevonásának olyannyira jelentőséget tulajdonít a "másik oldal", hogy több európai országban (pl. Ausztriában) ellene az állam törvénnyel lép fel. Mindez azt mutatja, hogy az élő és elpusztult zsidók létszámának becslése egy politikailag-ideológiailag erosen terhelt számháború része, ahol a becslő adatok speciális üzenetet hordoznak: a vélt fenyegetés nagyságát illetve az elkövetett bűn jelentéktelen voltát szimbolizálják.

Kutatásunkban arra voltunk kíváncsiak, hogy a lakosság becslését is a fenti logika irányítja-e? Szerettük volna megtudni, hogy kikre jellemző az elhurcoltak létszámának alulbecslése illetve az ittmaradtak létszámának eltúlzása? Másszóval: függenek-e a válaszok attól, hogy ki melyik oldalon áll a zsidóság szerepéről folytatott polémiaiban vagy pedig egészen más tényezők alakítják őket?

A már említett német kutatóknak nem sikerült igazolniuk a zsidóság számbeli túlbecslése és az antiszemita attitűdök kapcsolatát. Részben ezt az eredményt hozta a mi kutatásunk is: a zsidókkal szemben ellenszenvet tükröző állításokból felépített antiszemitizmus skálánk sem a meghalt, sem az élő zsidók számának becslésével nem mutatott statisztikailag szignifikáns összefüggést. (Bizonyos zsidókkal kapcsolatos negatív attitűdök, pl. hogy "a zsidó származású értelmiségiek befolyásuk alatt tarják a sajtót és a kultúrát", szorosan összefüggnek ugyanakkor a becslések mértékével.) Az sem bizonyult igaznak, hogy az élő zsidók számának túlbecslői konzekvensen lefaragnák az elhurcoltak számát vagy hogy az alulbecslők (a feltételezett "filoszemiták") eltúloznák a második világháborús tragédiát. A halottakra és az élokra vonatkozó becslések nem negatíve, hanem pozitíve korreláltak. Ebben szerepe lehet ugyan kérdőíves felmérés jellegéből fakadó torzulásoknak, ám az kétségtelenül bebizonyosodott, hogy a koherens antiszemita-filoszemita ellentétpár (vagyis a Holocaust kibővítése és az élok létszámának eltúlzása az egyik oldalon, s az ellenkezője a másikon) nem dominálja a becsléseket.

Annyiban azonban mégis köze van a becsléseknek az antiszemitizmushoz, hogy a zsidók számát felülbecslők valamivel antiszemitábbak az átlagnál, míg a jól-becslőkre a legkevésbé jellemző a zsidóellenesség. Meglepetésként ért bennünket (s egyében magyarázza a korreláció fentebb említett hiányát), hogy az alulbecslők is inkább magas antiszemita pontszámmal "büszkélkedhetnek". Ezt az eredményt támasztja alá egy másik is: arra a kérdésre, hogy szavazna-e zsidó jelöltre, az utóbbi csoportnak csak kétharmada mondott igent, szemben a fölül- és jólbecslők 77-78 százalékával. A pontosan becslők bizonyultak itt is a legkevésbé diszkriminatívnak: "csak"

15 százalékok jelentette ki, hogy ebben az esetben nem szavazna, szemben a felülbecslok 19, az alulbecslok 29 százalékával.

Hogy a zsidók létszámának alulbecslése nem a tolerancia velejárója, mutatja az is, hogy az alulbecslok háromnegyede a cigányokkal, egyötöde a zsidókkal szemben kifejezetten ellenszenvvel viseltet. A túlbecsloknél és a jól becsloknél ezek az arányok jóval alacsonyabbak: itt a cigányokkal szemben 65 és 58 százalék, a zsidókkal szemben pedig 14 és 8 százalék jelzett ellenszenvet. A zsidók létszámát alulbecslok diszkriminatív attitűdje a cigány jelölt elutasításánál ütközik ki igazán: csupán egyharmaduk szavazna ilyen képviselőjelöltre, míg a felül- és jólbecsloknél ez az arány 50 százalék körüli. E csoportnak az átlagtól elüto intoleranciáját mutatja, hogy a cigányellenességet méro skálánkon is ok kapták a legmagasabb pontszámot.

A zsidók veszteségeinek eltúlzását sem tekinthetjük azonban a szimpátia jelének: az itt felülbecslok mindössze 14 százaléka tartja kifejezetten rokonszenvesnek a zsidókat, szemben az alul- és felülbecslok 21 illetve 24 százalékával. A Holocaust-kérdésnél is a pontosan becslok bizonyultak legkevésbé diszkriminatívnak egy esetleges zsidó képviselőjelölttel szemben.

Természetesen kíváncsiak voltunk arra is, hogy azok, akik jelentősen túlbecsülik a cigányok számát, több előítéllettel is élnek-e irántuk. A mindennap hallható cigányellenes sztereotípiáknak oly gyakran része a cigányok megállíthatatlan szaporodásának a tétele, hogy erre az összefüggésre bizton számítottunk. Közvetlen kapcsolatot azonban végül nem sikerült feltárnunk a számarány becslése és a cigányellenesség között. A becslés még annak a mondatnak az elfogadásával sem mutatott összefüggést, mely szerint " A cigány lakosság számának növekedése veszélyezteti a társadalom biztonságát." Az összefüggések hiányának fo oka valószínűleg az, hogy a cigányellenesség tekintetében magyar társadalom jóval kevésbé differenciált mint az antiszemitizmus tekintetében.

A cigány Holocaust becslése végképp nem függ össze semmilyen vizsgált változóval: ezt az eredményt már az e kérdésre válaszolók rendkívül alacsony száma is sejtette.

A becslési csoportok profiljai

Miután a cigányokhoz és zsidókhöz fűzodo viszony nem rajzolja meg kello élességgel az alul-, felül- és jól becslok profilját, további szempontok után kellett nézzünk. Ilyen volt a politikai orientáció, a kor, a társadalmi státusz, az iskolázottság és a lakóhely.

Számos jel utal arra, hogy a zsidók számát alulbecslok a társadalom alsóbb régióiból kerülnek ki. Az alulbecslok több mint a fele (57 százalék) az alsóbb osztályokba sorolja magát, míg a jól- és

a felülbecslőknél ez az arány csak 36 és 39 százalék. A magukat az alsó osztályokba sorolók több mint egynegyede alulbecslo, míg a felsőbb rétegeknek ez az arány alig több mint egynyolcad.

Az alulbecslok alacsony társadalmi státuszát mutatja a foglalkozási megoszlás is. Az alacsonyabb presztizsű foglalkozást űzők jelentős hányada, a betanított munkásoknak például 28 százaléka, alulbecslo - miközben a teljes minta átlaga 19 százalék, de a mintánkba került beosztott értelmiségiek között gyakorlatilag egyáltalán nincs alulbecslő.

Az alulbecslok négyötöde "kékgalléros", fizikai munkás, míg a felülbecslőknek csak 61 százaléka az. A másik oldalról megközelítve: a "kékgallérosok" majd egynegyede véli úgy, hogy ötvenezerél kevesebb zsidó van ma Magyarországon, a "fehérgallérosoknak" pedig csak 10 százaléka.

Ugyanez a kép tárul elénk ha az iskolázottság szempontjából próbáljuk leírni az alulbecsloket: az alacsony iskolázottságúak hajlanak a leginkább az alulbecslésre. Az alulbecslok átlagban majd másfél osztállyal kevesebbet végeztek az átlag-állampolgárnál. Mindössze negyedüknek van érettségije, míg a jól és felülbecslőknek mintegy a fele érettségizett. A mindössze nyolc általánost végeztek több mint 28 százaléka alulbecslo, míg a foiskolát vagy egyetemet végzetteknel alig akadt olyan aki szerint ötvenezerél kevesebb zsidó volna.

(1.ábra)

Az iskolázottság növekedésével a becslések is egyre nonek mind a jelenre, mind a múltra vonatkozó kérdésnél. (Persze, akik szerint egymilliónál több zsidó van ma Magyarországon (24 ember), azok az átlagnál kevésbé iskolázottak.) A becslések iskolázottsági szinthez igazodó - de a szakközépiskolát végzetteknel lelassuló - monoton növekedése a felsőfokú végzettségűekneknel török meg.

Az alulbecslok többsége községekben él míg a felülbecslőknel ez csak egyharmadról mondható el. Különösen kevés zsidóról tudnak Borsodban és Szabolcsban, valamint Vas, Tolna és Baranya megyékben.

Kérdőívünk válaszolóinak alkalmuk volt magukat különböző politikai-ideológiai címkék (pl. baloldali, nemzeti, liberális, stb.) választásával illetve elutasításával is jellemezni. E választások általában nem voltak összefüggésbe hozhatók a becsléssel, a "keresztény" címkét választók azonban mind az élő mind a meghalt zsidók számát szignifikánsan alábecsülték. (Az ezt a címkét választók egyébként az átlagnál magasabb pontokat kaptak az antiszemitizmus skálán.) A politikai kérdésekre adott válaszokból azt állapíthattuk meg, hogy a zsidók létszámát alulbecslok különösen fogékonyak a konzervatív és a szocialista értékek iránt s meglehetősen távol állnak a

liberalizmustól.

Ahogy azt sejteni lehetett, a zsidóság számarányát jól becsloket mindenekelőtt az iskolázottságuk különbözteti meg a társadalom többi részéről. Ez, s magas társadalmi státuszuk részben magyarázza azt is, miért ok bizonyultak a legtoleránsabb csoportnak.

A túlbecslok jelentos része a magukat felsobb osztályokba sorolókból került ki. Azoknak például, akik az "alsó középosztály" tagjainak tekintették magukat (ez a réteg felső kategóriának számított kérdőívünkben az "alsó osztály"-hoz és a "munkásosztály"-hoz képest) 55 százalékuk több mint 250 ezer zsidóról tud.

A szubjektív besorolásnál tapasztalt tendenciát támasztotta alá a megkérdezettek foglalkozás szerinti objektív besorolása is. A túlbecslok többsége a magasabb presztizsű rétegekből, leginkább az "egyéb szellemi", "középszintű vezető" és az "alsó szintű vezető" kategóriából került ki.

Kiemelkedően magasra becsülték a budapestiek a zsidók létszámát: általában 250 ezer és 500 ezer közöttire! A települések közötti jelentos különbségeket illusztrálják a következő adatok: a felülbecslok majd egyharmada Budapestre kerül ki, az alulbecsloknek azonban csak 10 százaléka. Míg a budapestiek 62 százaléka túlbecslo s csak 8 százaléka alulbecslo, a községekben mindössze 42 százalék a túl- és 26 százalék az alulbecslok aránya.

(2. ábra)

A település jellege (vagyis hogy község, város, megyeszékhely vagy főváros-e a település) mellett a regionális hovatartozás magyarázta a leginkább azt, hogy végül valaki az alul-, felül- vagy jól becslok csoportjába jutott-e. A legmagasabban becslo régióknak Pest és Csongrád megyék, valamint Jász-Nagykun-Szolnok környéke bizonyult.

A zsidó Holocaustra vonatkozó kérdésnél kialakított alul-, felül- és jólbecslo kategóriák a fentiekhez hasonló karaktert mutatnak, bár elmosódottabb kontúrokkal. A betanított munkások nem csak kevés élő zsidóról, hanem kiemelkedően kevés áldozatról is tudnak (40 százalékuk alulbecslo !), a középszintű vezetők ebben a kérdésben feltűnően pontosan tájékozottak, míg a beosztott értelmiségiek itt is krónikus túlbecslok. A Holocaust-alulbecslok 72 százaléka kékgalléros, a jólbecsloknek viszont csak 59 százaléka.

Érdekesen viszonyul egymáshoz a felsőfokú végzettségűek két rétege: a foiskolát végzettek az egyetleneket végzeteknél több életbenmaradt, viszont lényegesen kevesebb elpusztult zsidóról

tudnak.

Az élok létszámára adott válaszokkal összhangban, a magyarországi városokban jóval több zsidó áldozatról tudnak mint a falvakban.

Az elhurcolt áldozatok becslésénél a kor jelent egyértelmű elonyt: az idosebb korosztályok pontosabban becsültek a fiataloknál, akik viszont inkább a túlbecslésre mutattak hajlamot.

Ugyancsak szoros kapcsolatban van a kor a cigányok lélekszámának becslésével. A túlbecslők itt még egyértelműbben a fiatalabbak. Míg az alulbecslők és a "pontosan" becslők átlagéletkora 49 év, addig a túlbecslőké 42. A legfiatalabb két korosztály (18 évestől a 38 évesekig) az átlagot jóval meghaladóan becsüli túl a cigányok számát: 37-39 százalékuk került a felülbecslo kategóriába. Érdeemes külön felhívni a figyelmet arra, hogy a fiataloknál tapasztalható túlbecslésre való hajlam nem von maga után az idősebbeknél erősebb cigánygyűlöletet. A fiatalok válaszainak magasabb átlaga tehát nem a növekvő ellenszenvnek a jele. Inkább arról lehet szó, hogy a mostani generációk számára sokkal inkább tudatosult a "cigánykérdés" mint társadalmi probléma. Nem meglepő, hogy a 30-as, 40-es években szocializálódtak számára a "zsidókérdés", a 70-es, 80-as években felnőtté válók számára a "cigánykérdés" jelenti a kor igazi kérdését.

A cigányok lélekszámára és a cigány Holocaustra vonatkozó becsléseknek az iskolai végzettséggel, a foglalkozással és a jövedelemmel nincs szignifikáns kapcsolatuk. Azonban nagyobb arányban becslik túl a cigányok számát bizonyos régiókban, pl. Pest, Veszprém és Heves megyékben, Csongrádban, valamint a Heves-Jász-Nagykun-Szolnok és a Borsod-Szabolcs térségben. Szabolcsot kivéve azonban a cigányellenesség ezeken a területeken sem szignifikánsan nagyobb mint másutt, az ugyancsak magasán becslo Budapesten pedig kifejezetten halványabb mint másutt.

Konklúziók

Összefoglalva a fentieket, a zsidóságra vonatkozó becsléseknél az alulbecslok profilja különül el a leginkább: ok alacsony társadalmi státuszuk, többnyire községekben élnek és meglehetősen intoleránsok. A felülbecslok iskolázottabbak, nagy részük a fővárosban él és az átlagnál fogékonyabbak az antiszemita sztereotípiákra. A jól becslokot mindenekelőtt magas társadalmi státuszuk és toleranciájuk különbözteti meg a többségtől. A jelek szerint a Holocaust kisebbsítése inkább az antiszemita "magaskultúrának" (a zsidókérdésről professzionálisan gondolkodó, koherens világgéppel bíró ideológikus antiszemita "elitnek") s nem a reprezentatív felmérésekkel megközelíthető antiszemita "tömegkultúrának" a szerves része.

A cigányok számarányának becslése is elsősorban attól függ, hogy a becslo az ország mely régiójában él, vagyis hogy mekkora esélye van a cigányokkal való találkozásra. Ugyanakkor a mi kutatásunk is megerősítette azt a sokak által feltárt tényt, hogy a cigányellenes attitűdök és sztereotípiák rendkívül elterjedtek a társadalomban és szinte egységesen jellemzik annak minden szeletét.

A vizsgált mintában az, hogy ki milyen pontosan becsült, mindenekelőtt az illető iskolázottságától függött, míg az, hogy ki milyen nagy számot mondott, mindenekelőtt lakótelepülésének nagyságán és földrajzi elhelyezkedésén múlt. A becsült számok tehát nem elsősorban az adott csoporthoz való érzelmi viszonyt fejezik szimbolikusan ki, hanem inkább a polgárok műveltségét, mindennapi (bár nem feltétlenül primér) tapasztalatait, közvetlen környezetük - társadalmi és fizikai terük - jellegét tükrözik.